

## NESNENİN ETKİ ALANI

*Ahmet AKÇATAŞ\****ÖZET**

Nesne, cümlede önemli bir yere sahiptir. Nesnenin etki alanı, cümlelerin gücünü de gösterir. Cümlede nesnelere, yüklem sonucunu, öznenin etkisini ve tümleçlerin tamamlama yönünü belirler. Bu yüzden nesnenin etki alanını tespit etmek, anlatım ve anlama bakımından gereklidir.

Bu çalışmayla Türkçede değişik cümle yapılarında nesnelere etkilenme şekilleri tespit edilmiştir. Böylece cümlelerin anlamı, yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Nesne, etki alanı, sıfır etki, tam etki, dolaylı etki.

**ABSTRACT**

Object has an important part in the phrase. The influence area of the object demonstrates the power of the phrase too. The object in a phrase determine the consequence of the verb the effect of the subject and direction complementary of complements. So, to determinate the area of influence in object is essential with regard to expression and comprehension.

Through this study, influential ways of the object in different structure in Turkish have been determined. In this way, the meaning sentences has been appreciated with a new perspective.

**Key Words:** Object, the influence area , zero / complete / indirect influence.

\*\*\*

Geçişli çatılı fiillerle kurulan cümlelerde yüklem gösterdiği ve öznenin yaptığı fiilden etkilenen varlığa nesne denir.<sup>1</sup> Yüklem gösterdiği fiili yapan kişiyi, fiilin yönünü, zamanını, tarzını ve durumunu belirleyen tümleçlerin oluşturduğu alan, nesnenin etki alanını oluşturur.

Cümle çözümlemelerinde nesnenin etkilenme alanının tespiti, birtakım yorum kolaylıkları sağlayabilir. Cümleyle ilgili çalışmalarda önem derecesi bakımından sonda gibi görünen nesne, aslında öğelerin işlevleri ve yapıları bakımından önemli bir yere sahiptir. Fiilin etkilendiği nesneyi, şahsı karşılayan unsur olan nesnelere, yüklem etki alanının yorumlanmasında kullanılabilir.

\* Öğr.Gör.Dr., AKÜ. Afyon Meslek Yüksekokulu

<sup>1</sup> Yaşar Yörük, *Cümle Bilgisi*, Eğitim Yayınevi, Ankara 1978, s.21

Fiillerin bir kısmı, yapma; bir kısmı, olma bildirir. Yapma bildirenlerin hareketi fiilden başka bir nesneye yönelir, ona tesir eder. Olma bildirenlerin hareketi ise özneye yönelir, onun üzerinde kalır.<sup>2</sup> İşte bu iki yönelme alanı, cümlelerin anlam bakımından değerlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir.

Cümlelerde nesnenin kullanımı örneklerine bakıldığında öğelerin etki alanlarının sınırları tespit edilebilir. Geçişli ve geçişsiz olmaları bakımından fiillerin, belirli ve belirsiz olmaları bakımından nesnelere değerlendirilmesi, ana ve yardımcı cümlelerin fiillerinin etki alanı sınırlarının tespiti, bu konuda yardımcı olacak incelemelerdir.

Nesnelere etki alanı, üç bakımdan değerlendirilebilir:

#### 1. Sıfır Etki Alanı (Geçişsiz Çatılı Fiiller)

Geçişsiz çatılı fiillerde nesne bulunmaz:

(1) *Ahmet, bu gün geç geldi.*

Cümlenin fiili nesne almadığı için yüklem etki alanı doğrudan özne üzerindedir. “Ahmet” öznesinin fiilden etkilenme alanı, onun nesne işlevini de yüklenmesine sebep olmaktadır.

Geçişsiz fiillerin yok gibi görünen etkisi, aslında öznenin varlığında negatif yönde bir nesneyi gösterir. “Gelme” işinin oluşumu, etki alanının sınırını belirler. Nesnenin özne alanında gizlendiği cümleyle geçişli cümleyi sıralı yapıda karşılaştıralım:

(2) *Onlar, hastahaneye dışarıdaki hayatın karıştığı saatlerde gelmişlerdi; bu odanın gecesini sabahını tanımıyorlar.*

Sıralı birleşik yapıda sebep - sonuç ilişkisiyle bağlanmış iki cümlecik arasındaki ilişki, geçişlilik derecesine bağlı olarak alanın genişleme işlevini göstermektedir. İlk cümlecikte “gelmişlerdi” yüklemi olma bildirdiği için “onlar” öznesinin etkilenme alanı, özne - nesne birleşmesiyle açıklanabilir. İkinci cümlecikte ise etki, “bu odanın gecesini / sabahını” nesne yapısıyla özne arasında paylaşılmaktadır.

“Dışarıdaki hayatın karıştığı saatlerde” zarf tümlecinin alanı, “onları” öznesinin etkilenme sınırını zaman bakımından belirlemektedir. Etki, aynı zamanda özneyi nesne gibi işletmektedir. İkinci cümlecikte geçişli yüklem, “bu odanın gecesini / sabahını” nesnesini alarak zamandaki değişikliği vurgulayarak etkiyi öznenin nesne üzerine taşımaktadır.

---

<sup>2</sup> Muharrem Ergin, *Türk Dili*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986, s.407

## 2. Tam Etki

Geçişli çatılı fiillerde nesne bulunduğu için fiilin etkisi tam olarak belirlenebilir. Bu belirleme, etki alanının ögeler arasında paylaşılması yoluyla değerlendirilir. Tam etkiyi taşıyan nesnelere, bu etkiyi belirli ve belirsiz olarak yansıtılmaları bakımından ikiye ayrılır:

### 2.1 Belirli Tam Etki (Belirli Nesne)

Geçişli çatılı fiillerle kurulan cümleler, belirli nesne alırsa etki alanı belirli bir şekilde olur. Belirli nesne, belirli ve sınırlı bir varlık üzerine etki alanını kurar:

(3) *İstanbul fatihi, büyük hükümdarlığını böyle bir babanın oğlu oluşuna borçludur.*

Bu cümlede “büyük hükümdarlığını” nesnesi, başta yüklem olmak üzere diğer ögelerin etkisini belirli bir kişi olan “İstanbul fatihi” öznesi üzerine kurmaktadır. Nesnenin yükleme eki, bunu belirleyen unsurdur.

“İstanbul fatihi” öznesi, “borçludur” yüklemının etki alanını kişi bilgisi bakımından belirlemektedir. “İstanbul fatihi” ve “büyük hükümdar” tamlamaları arasındaki ilişki, nesnenin özneyi niteleme etkisiyle kurulur.

“Böyle bir babanın oğlu oluşuna” yer tamlayıcısı ise, nesnenin sebep bakımından belirlenmesine yönelmeyi sağlamaktadır. Yer tamlayıcısı, nesnenin etki alanının sebep kısmını tamamlamaktadır. Böylece nesnenin etki alanı, diğer ögeler tarafından belirlenerek eksiksiz bir şekilde kurulmaktadır. “Nasıl bir büyük hükümdardır?” sorusu, bu alanın etki boyutlarını gösterir:

(4) *İstanbul fatihi*

*Böyle bir babanın oğlu*

Bu bilgiler, nesnenin etki alanını iki bakış açısıyla değerlendirerek düzenlemektedir. Etkilenen unsuru gösteren nesne, diğer ögelerin farklı değerlerde düzenlenmesi sağlar. Belirli nesnedeki tam etki sebebiyle bu yapı, daha belirgin şekilde görülmektedir.

(5) *Yalıda hizmetçi, Orhan'ı ikinci kata çıkardı.*

“Orhan'ı” nesnesi, etkilenen konumunda yüklem çatısı altında diğer ögeleri düzenlemektedir.

“Çıkarma” fiili, etkinin iş kısmını oluşturmaktadır. Yükleme kuran fiil, etkinin temelini oluşturmaktadır.

“Hizmetçi” öznesi, etkileyici olarak cümledeki yerini nesneye göre almaktadır. Fiili yapan konumundaki özne, “Orhan’ı” nesnesine göre, “çıkarma”, “Orhan”, “ikinci katı”, ve “yalı” kelimeleriyle değerlendirilir ve etki alanındaki yerini alır.

“Yalıda” ve “ikinci kata” yer tamlayıcıları, etkileme fiili olan “çıkarma”nın yapıldığı yeri belirleyerek etki alanını tamamlamaktadır. Bu iki öge arasındaki bütün-parça ilişkisi ise, alanda ikinci bir belirleme ile düzenlenmektedir.

## 2.2 Belirsiz Tam Etki (Belirsiz Nesne)

Yükleme eki almayan nesnelere, belirsiz nesnedir ve genel bir varlığı karşılar.<sup>3</sup> Nesnenin belirsiz genel bir varlığı karşılması, tam etkinin belirsiz bir noktada yapılmasına sebep olmaktadır. Bu da etkinin daha genel bir alanda gerçekleşmesini sağlar:

(6) *Yirmi dört saatte üç mevsim değiştirirsiniz.*

“Üç mevsim” nesnesi, zaman bilgisini belirsiz bir şekilde göstererek etki alanını sınırsız bir bilgi üzerine kurmaktadır. “Değiştirirsiniz” yüklemi, zaman alanındaki fiili belirlerken, “yirmi dört saatte” zarf tümleci, zaman bilgisini sınırlamaktadır.

Belirsiz nesne, cümle çözümlemelerinde pasif özneymiş gibi görünen bir yapıya sahiptir.<sup>4</sup> Bu yapı, onun etkileyene yakın görünümü yanında etkileyen - etkilenen arasındaki ilişkiye de dayanır:

(7) *Ahmet de akide şekeri getirmiştir.*

“Akide şekeri” nesnesi, “getirme” fiili ve “Ahmet” kişinin tam olarak etkisindedir. Ancak onun etkilenen durumunda “getirilen” olması, hem belirsizlik hem de pasiflik bildirir. Öyleyse cümlede aktif isim unsuru özne, pasif isim unsuru nesnedir.

(8) *Orhan şiir okudu.*

Aktif Unsur: “Orhan” Özne, *etkileyen*, “okuyan”

Pasif Unsur: “Şiir” Nesne, *etkilenen*, “okunan”

Fiil Unsuru: “Okudu” Yüklem, *etkileme*, “okuma”

## 3. Dolaylı Etki (Girişik Cümle)

Ana cümlelerin nesnesi yanında fiilimsi gruplarının oluşturduğu yan cümleciklerin nesnelere de vardır. Bu nesnelere, önce bağlandıkları fiile, dolaylı yoldan da ana yüklemle bağlanarak, etki alanlarını gösterir.

<sup>3</sup> Leyla Karahan, *Türkçe Söz Dizimi*, Ankara 1991, s.50

<sup>4</sup> Berke Vardar, *Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1977, s.44

Dolaylı etki, girişik cümlenin etkileyen, etkilenen ve etkileme alanlarının tespitinde kullanılabilir. Böylece fiil ve isim unsurlarının konumu belirlenir:

(9) *Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata kendini şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için bir şeyler yapmaya çalıştığı öyle günlerde ben, tembelliğim, hep kaçanı kovalayan huyumla yazın, o güzel göçmenin peşine düşmüşümdür.*<sup>5</sup>

“Yazın, o güzel göçmenin peşine düşmüşümdür.” *Yüklem*

“Tembelliğim, hep kaçanı kovalayan huyumla” *Durum Zarf Tümleci*

“Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata kendini şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için bir şeyler yapmaya çalıştığı öyle günlerde” *Zaman Zarf Tümleci*

İki zarf tümlecini oluşturan fiilimsi gruplarının nesnelere dolaylı yoldan etki alanlarını düzenlemektedir. Bu düzenleme, karışık fakat sistemli bir şekilde yapılmaktadır.

“**Kaçanı**” *Yardımcı Nesnesi,*

Bağlı olduğu Fiil: “**Kovalala**(yan)”

Bağlı Olduğu Gruplar:

“hep kaçanı kovalayan” Sıfat Fiil Grubu

“hep kaçanı kovalayan **huy**” Sıfat Tamlaması

“tembelliğim, hep kaçanı kovalayan huyumla” Edat Grubu

Bağlı Olduğu Öge:

“tembelliğim, hep kaçanı kovalayan huyumla” Zarf Tümleci

Zarf tümlecini oluşturan üç kelime grubunun en içindeki sıfat fiil grubuna bağlı olan yardımcı nesne, üç safhada ana yükleme bağlanmaktadır:

(Kaçanı)(N) → .....kovalala(yan)(SF) → .....huyum(la)(ZT) → Y  
1.Safha 2.Safha 3.Safha

“Kovalama” fiilinden “huy” ismine ulaşmakta, burada “ile” edatıyla zarf tümleci ögeleşmektedir. Daha sonra da öge bağıyla ana yükleme bağlanmaktadır.

Etki alanı, bu tür cümlelerde öge içi ve dışı olmak üzere iki şekilde incelenir. Cümle içi alanda kelime grubunu oluşturan unsurlar arası ilişkilerden yararlanır.

<sup>5</sup> Peyâmi Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Ötüken Kitabevi, İstanbul 1996

Cümle İçi Alan:

hep kaçanı kovalayan → huy (Sıfat Tamlaması) Niteleme Etki Alanı

hep: (Yardımcı Zarf Tümleci) Niteleme Etki Alanı

kovala(yan): Yardımcı Yüklem

kaçanı: Etkilenen

Cümle Dışı Alan:

tembelliğim, hep **kaçanı** kovalayan huyumla (Zarf Tümleci)

Tarz Etki Alanı:

“Kaçan” kişisini etkileyen “kovalama” eylemine bağlı “huy” tarzının etkisi ve “peşine düşme” fiiline bağlıdır.

“**Kendini**” Yardımcı Nesnesi,

Bağlı olduğu Fiiller: alıştırmak / hazırlamak

Bağlı olduğu kelime grupları:

Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata **kendini** şimdiden alıştırmak ve hazırlamak: *İsim Fiil Grubu*

Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata **kendini** şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için: *Edat Grubu*

Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata **kendini** şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için bir şeyler yapmaya çalıştığı: *Sıfat Fiil Grubu*

Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata **kendini** şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için bir şeyler yapmaya çalıştığı öyle **günler**: *Sıfat Tamlaması*

Bağlı olduğu öge:

Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata **kendini** şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için bir şeyler yapmaya çalıştığı öyle **günlerde**: *Zarf Tümleci*

Burada “kendini” yardımcı nesnesi, bağlı olduğu iç içe yapıda daha karışık bir etki alanı oluşturmaktadır. Bu nesne, önce “alıştırmak” / “hazırlamak” fiillerine bağlıdır. Daha sonra “Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata **kendini** şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için” edat grubu (yardımcı zarf tümleci) sebep bakımından “çalış-” fiiline bağlanır. Sonunda “Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata **kendini** şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için bir şeyler yapmaya çalıştığı öyle **günler**” sıfat tamlamasıyla niteleme alanı tamamlanmaktadır. Bu alan da hâl ekiyle zarf tümleci şeklinde ana ögeyi oluşturmaktadır.

Cümle Dışı Alan:

“Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata **kendini** şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için bir şeyler yapmaya çalıştığı öyle günlerde” *zarf tümleci* ögesi, ana cümlenin yüklemine zaman alanına girmektedir. Böylece dört safhada bağlantı kurulmaktadır:

*Kendini(N) → alıştıır(mak) / hazırla(mak) → için → çalıştığı → günlerde(ZT)*

1.Safha

2.Safha

3.Safha

4.Safha

Nesnenin etki alanı, cümlenin öğelerini, kelime gruplarını düzenleyen bir ilişkiler yumağından oluşmaktadır. Nesnenin etkilenme ilişkilerinden oluşan alan, etkileyenlerle etkilenenler arasındaki bağlarla örülür. Etki alanı ya özneye kayar, ya nesne üzerindedir, ya da fiilimsi gruplarının yardımcı nesnelere birindedir.